

– А ја, бога ми, мислим да ме ви питате да ли познајем к ројача Милетића? А ви ме питате за Светозара! То је, драги господине, сасвим друго! Ја брата Светозара не само да познајем него га и високо поштујем. Он је оно што би сви народи са неком узбуђењем поштовали... Он је карактер!... Он је!...

– Па да није и ова депеша од њега?... – прекиде ми реч г. пензионар, и већ хтеде зграбити наш швајцарски сир, али мој другар беше хитрији, уколико беше и гладнији, те са сиром па у уста. Бога ми, и ја се од мог драгог суомладинца поплашим да како не преступи границе *видовданскога* и *јединственога* комунизма, те и ја шчепам другу половину, и за тили часак је нестане у моме желуцу.

– Јесте ли видели, људи, како поједоше депешу? Сад кажите ви мени да ли је то чист посао? Кажите да није то најбезобразније шуровање? Депешу појести! Ако ту нашој сумњи нема политичких основа, онда, господо, да се не зовем више рођак Мате клозера и његова брата, пресветлога цара Тодора из Абисиније.

– Ко зна, можда је баш и од самога Гамбете?

– Можда је и од Рошфора? Или од Маркса из Лондона?

.....
Наједанпут све се утиша. Наше велико ђаче ступи наново, с пристojним респектом, и полугласно – али су га сви морали чути – рече:

– Господине, ја сам јавио госпођи да нећете доћи на вечеру; казао сам и то да са једним својим пријатељем у „Шареној кавани“ ужинате – швајцарског сира...

Ђаче се поклони и оде.

– Е! Е! Е!

– Хм! Хм!

– Да! Да!

После таквих знакова разиђоше се господа стари пензионари и добри трговци.

(1871)

СИРОТА БАНАЋАНКА

Три дана је како непрестано киша пада; за три дана нико није видео оно благо, плаво небо, нити се ико огреја на умиљатом осмеху провирујућег сунца – густе, сиви облаци прекрилише хоризонт, један другог потискујући изгледаху као какве тавне слике немирних санова, ил' као црне сенке горостасних планина.

Људи су забринуте гледали у ту страхоту; одлазише на реку, али ни најхрабрији не смеде на мост ступити – обала се ронила, а бесни таласи, дивље ударајући у дрвене стубове моста, из темеља потресаху трошну зграду човечијега труда.

– Због вас је ова страхаота, ви бескућници, што не верујете у бога, што не долазите у свету цркву! – говораху свештеници скупљеној гомилици голих синова, што се са чакљама и будацима наоружана налажаше на обали дивље реке, да из њених мутних недара ишчупа понеку кладу, да после с њоме своју сироту породицу загреје.

– Јесте, због вас, ви пробисветови, ви што не поштујете старије, што не слушате власти – због вас је ова несрећа, ова поплава! – говораху зеленаши и каишари, којима је баш ово бурно време годило; јер кад ови бесни таласи, ваљајући се с високих гора, са плодних равница усеве упропасте, а трошан темељ јадних колиба у своме беснилу разнесу – онда ће бити јевтина надница, онда ће бедан сељак гологлав стојати на вратима чаршилије, молиће за милост за једно парче хлеба, а газде ће му дати... Али ће му сваки залагај загорчати.

И на те прекоре гомилица голих синова ћуташе, баш као да је она крива, ил' можда је мислила да су то сузе сиротињске, та бујна киша, а ти бесни таласи да је њихова клетва, која ће потрести тврдо озидане дворове немилостивих зеленаша.

.....
Све бешње су јурили таласи.

Мост, који је донде пркосио пенушећој се страхоти, сад се са једним треском распао, са тешким балванима као са ситним иверјем играху се бесомучни таласи; газде, попови и друге ћифте разиђоше се бледи и упрепашћени, а са презривим осмехом гледала је за њима гомилица голих синова, коју ни елементи не заплашише.

У тај се мах зачуо врисак у једној кућици, која је десно од моста на самој обали стојала – са тавана, с дететом у наручју, викаше за помоћ једна жена:

– У помоћ! у помоћ! Људи, помагајте! Ено се руши већ! Људи, вода!

Из мале гомилице њих двоје-троје широких прсију, снажних мишица – храбри момци, каквих ћивтински свет ни познавао није, дигоше се смелим кораком и загазише у мутне таласе.

– Избављени су! – повикаше остали, који су своје другове познавали; и заиста, један од њих узео сироту жену на рамена и скоро обнезнањену изнесе је са дететом уједно на суво, а други међу њима провали прозор и парче до парче од оне сиротињске тековине додаваше другу, који напољу, до половине у води, прихватише сав тај остатак зноја сиротињског...

Вода је расла.

И већ прштаху греде на трошној згради, коју су немилостиви вали онако бесно лупали... Али се син природе већ извукао из колибице и са широким прсима целаше хладну воду, презирући рикку разљућенога елемента, и тек се онда обрнуо назад кад је чуо за собом лом... Последња нада сироте удовице, та чађава колебица, срушила се...

Са леве стране ћуприје беше озидана од тврдог камена механа – механа – прве класе; механџија је удивљен гледао како се храбри момци са помамним таласима боре.

– Зар за њу, за ту сироту, несрећну жену да се људи даве? Та ни муж јој не беше човек! Та да је био, зар не би бољу кућу својој деци оставио?

Хтеде још и даље јадну породицу кудити, али му подрумар јави да је у подруму пуно воде и да већ сва бурад по води плива.

– Зар моје камените сводове, зар моје зидове вода да провали? – говораше са богаташким поносом занешени крчмар. Али

кад оде, виђе – а он се блед као крпа вратио натраг. – Мала гомилица гледала га је са поругљивим смешењем.

– Људи, што стојите? Помагајте? Избављајте! Та сто сам дуката уложио у пиће! Сто дуката! Чујете ли ви? Ја сам упропашћен човек! Шта стојите! Ја ћу звати полицију у помоћ...

Мала гомилица ћуташе, нико не рече ни речи; али са страшном хуком говорише таласи, који све већом силом продираше у варош, пред собом рушећи, а за собом пустош остављајући.

– Болница је у води – рече један човек који је из другог краја вароши малој гомилици приступио.

– Хајд'мо у болницу! У болницу – повика гомила.

– А моје вино? – уздахну механџија – Помагај! Хај за бога! Ах, моје вино! моје вино!

– Попићемо га газда! – поругљиво смејући се, рече гомилица. Рече и оде.

.....
На шпитаљским прозорима видели су се два-три бледа, уплашена лика – то беху болесници.

Сироти! Ишчекиваху помоћ, али пандури, који су се око плота скупили, нису смели прекорачити праг трошне зграде, на којој су већ и зидови попуцали – али кад дођоше голи синови, они погледаху један на другог, чисто мерећи своју снагу; али међу њима не беше ниједнога који би се бојао те страхоте.

А кад са прозора једно бледо, врло бледо лице са молећим гласом повика:

– Људи помагајте!

Онда не беше више премишљања; одважни синови јурнуше у опасност, вода се пенила од силе и беса, а по тој мутној пени пливали су довратници и трула ћерчива разваљенога шпитаља.

И некол'ко јастука и други' лаких ситница изнесоше бујни таласи, и играху се с њима; пандури, који су с оне стране опасности стајали, викаху:

– Људи, јастуке изнесите! – Али се голи синови на те њихове заповести не хтеше обазрети него лепо и уљудно запиташе:

– Куда ћемо са болесницима?

– У началство! Тамо их носите! – одговори началник, који је у тај мах на коњу са кметовима у пратњи стигао.

– У началству је простран ходник – продужи даље – не само пет-шест кревета, него би се и шест могло у тој просторији сложити.

И заиста, Америка нам не би веровала – али начелство беше лепше и дивније здање него и школа и шпитаљ; а чиновници у начелству боље награђени, него учитељи по школама и лекари по болницама.

.....
 Тако је Јагодина изгледала за време поплаве – то је врло кратак нацрт неколико тренутака; а и то можда не бих споменуо, да ми не беше нужно ради познанства са сиротом Банаћанком, тужном јунакињом моје приповечице...

*

Ходници у началству беху мермером патосани, по томе мермеру намештене беху пет-шест сламарица, на којима су шпитаљски болесници лежали.

Сироти!

Ја сам их видео, беху то бледа увела лица; један средњих година човек лежао је од ране, куршум му је кроз слабину пројурио – за некол’ко ока кукуруза умал’ не погибе – хтео је красти, сиром! Можда је и гладан био?...

Одма’ до њега лежаше једна стара бака.

– Боже мој! боже мој! Два сина имађаше, па док их је могла са својом старом снагом послужити, даваше јој и хлеба, а кад малакса, отераше ју у шпитаљ.

– У мојој деци је крв и млеко моје – говораше бака у својој занетости – а у мени је јед њихов и жена њихових; ја сам сањајући стрепила за њих, а они се будни не сећају своје старе мајке – ја виčem: однеће ме вода, а они у дућану броје паре; – новац је врео, вода је хладна, а њино срце – то је лед.

До старице смештено беше још неколико болесника, и они говорише у свом заносу и разлагаху мисли нејасне; онаке као што долазе човеку у сановима, а израз лица беше им страшан, реч ужасна:

– Мајке ми доведите – говораше један младић у прљавој сељачкој кошуљи. – Ко каже да она мене не воли? Она само она оца мрзи, а мене воли, ох мајко! мајко!...

Други је викао на попове, на власт, на зеленаше:

– Само ми је оног бакрачета жао што ми га Јова продаде, хтео га је и попа Танасије отети да с њиме водицу свети, ха, ха!... Какви сам качамак кувао у њему! Баш би га и господин прото могао кусати – једанпут сам опекао уста, ха, ха! Што и прото не окуси, а не би више придиковао како се покојна Магдалина посветила, а његова кћи да је поштена – поштена! Ха, ха! Чусте ли га, поштена!

Неки опет од болесника ћутаху тужно и невесело.

Међу тима немим мученицима беше и једно женско лице особите лепоте, на бледим цртама њеним простирала се нека необична мирноћа, изгледаше као да је смрт са својом хладном руком помиловала.

– А шта је теби тешко, чедо моје? – запитах је гласом у коме је било саучешћа – шта тебе боли, дете моје?

Она ме погледа са великим црним очима, у којима је трептала суза једна – ко зна да л' суза бола, кајања или туге големе?

– На мојој души као сињи камен лежи терет прошлости, а садашњост са немилостивом руком срца ми цепа.

– Уздај се, синко, у будућност.

По њеним бледим, мирним цртама заиграо се тужан осмејак. –

– Будућност! Будућност! Ах, господине! оваким јадницима та је реч непозната, наше празне груди не осећају мелем њене садржине, а душа наша, сузама покајања изобилно топљена, заборавила је на наде благу утеху – смрт је све што нам у часовима горког очајања срце разигра.

– Имаш ли оца и мајке? ил' можда брата старијега?

– Никога немам! Непознати пријатељу, на големоме свету никога!... – Глас јој је задрктао, а по мирним цртама лебдио је неискazани бол уцвељенога срца.

– А пријатеља имаш ли?

– Немам!... – и са белим, увелим рукама покрила је још тужнији израз бледога лица.

– То је тужно!

Она је јецала од бола.

А кад се мало стишала, подиже своје исплакране модре трепавице, погледа ме тужним погледом, па онда, скоро молећи, рече:

– Твоје су црте благе, господине! Мора да ти је срце добро, буди ми ти пријатељ! Ох, кад би то примио! Ала би' срећна била ја! Ја никога нисам имала, никоме не могах исказати моје јаде, сузе су моје на срце падале, зато је тешко као олово. О, господине! о пријатељу! лакше би било души мојој, само кад би саслушао тугу моју – јер је нико не хте са пријатељским саучешћем саслушати. – Буди ми пријатељ, о добри човече!

Она ућута, и необичном пажњом проучаваше црте на моме лицу, нестрпљиво чекајући мога одговора. – А кад јој пружих руку, она је притиште на уста и пољуби је – сирота!

Ја узмем једну тронугу столицу, на којој су обично пандури седели пред вратима канцеларијским, и седнем до ње, она ми не пушташе руке из својих увелих ручица, миловаше је и љубљаше, умиљавајући се као дете које није одавна видило своје мајке. А у тужним очима лежаше израз пун благодарности.

– Ах, имала сам оца, пријатељу, али га не памтим, малена сам била кад ми га црни попови отеше, па га дубоко у земљу сахранише; па док су они појали, ја сам горко плакала. Хтела сам му са покровом мало боље руке и ноге покрити да у земљи не озебе, они ми не дадоше. Желила сам да га још једанпут пољубим, али му они сандук заковаше... Ала су немилостиви ти људи, ти ближњи наши! Ја сам ћутала, а лице сам покрила мојим малим рукама, па ништа нисам видила, само сам чула тупу јеку ашова и мотика... И он је, сирома', доста пропатио!

И низ њено бледо лице потекоше сузе, после ме погледа, жалостиво смешећи се:

– О пријатељу, али си ти добар човек, ти ме слушаш, осећаш бољу презреног сирочета, ти тужиш за човеком кога никад видио ниси – хвала ти! А ја ћу то твоје саучешће оправдати, приповедићу ти цео живот једне ојађене породице; гледаћу да ти опишем неправду неваљалога света.

Она је горко јецала.

Ја сам је, тешећи је – помиловао по увеломе лицу чекајући приповечицу сироте Банаћанке.

Киша је падала пљуском, са високих стреја јурила је вода, а напољу по улицама, пливали су пуни и празни сандуци порушених дућана; понекад би се задрмало и само началство, кад таласи са неком кладом лупе о ребра горостаснога здања.

А моја болесна девојка са уздрканим гласом рече:

– Опет ће бити – глади!

Сирота!...

После се лагано издиже, и мирно, са оним меканим гласом, приповедаше тужну приповетку несрећнога живота...

– Као кроз сан, сећам се њега, мога оца. Сиромашна! беше вечито болестан, свако јутро и вече доносила му је моја тетка млаке воде, с њоме је испирао ране, које је добио четрдесет осме године, после их је облагао мелемом, који му је добра моја тетка – могла бих рећи: добра моја мајка, јер ја мајчине неге упамтила нисам – додавала, а кад би га рана заболела, шкринуо би зубима, а моју добру тетку, која је уз његову сиромашну постељицу брижно ћутала, потресао је свакада бол њезинога брата, кога свом снагом љубљаше; он је уздахнуо, а она је клела Маџаре, тако грозним клетвама, да кад би их ви чули, ви их никад заборавили не би, добри човече! Ја се не сећам њезиних израза, али израза лица њенога никад не могу заборавити; побледила би као лист хартије, и онако, тек полугласно, говорила је за себе:

„Проклети! Убише ми мужа, подмукли пси! а ломну снагу брата мога изрешеташе са куршумима; опет из потаје, опет подмукло! Проклетници!!!“

Наша мала, сиромашна кућица беше на крају села, туда су често пролазили Маџари; мој отац их није могао гледати, обрнуо је главу од прозора, и гледаше у једну стару, захрћану пушку, песница му беше стиснута, а чудна ватра севаше из очију његових, а после му је бледа глава клонула, груди су му се од бола таласале – ко зна шта је у тај мах осећао? Ал’ уздисаји бежу му тешки, а израз лица беше сличан рањеноме лаву:

„И још смеју да прођу поред ове наше јадне колебице“, кад се мало утишао, говорио је својим дубоким гласом, „а три пута су је крвници палили, ову јадну тековину мојих дедова... Ох, боже!“

'Оће ли доћи дан? 'Оће ли доћи час?...“ И његова сува рука лупаше немилостиво по рањеним грудима. Ја сам стрепила од стра̄а, а тетка му уливаше наду у рањене груди:

„Доћи ће дан, доћи ће и час освете! видићемо и ми како пламенови њихових дворова шарају облаке љутитога неба! Видићемо их понижене, побеђене и поништене – те угњетаче народности наше, те рушитеље слободе човечанске...“

Преко бледога лика родитеља мога прелетио би тужан осмејак:

„Никад, селе! Никад!... Ја ћу умрети...“

Сирома' отац, осећао је да ће скоро дан покоја доћи, дан вечитога мира.

У гробу је вечита тишина! Је л' те, пријатељу? Онда је мирно, немо – говораше јадно девојче жалостивим гласом – и ја ћу умрети, али за мном неће нико заплакати... Та ко је још плакао за оним сувим коровом што га ветар зими по глаткоме снегу котрља? Он нема рода, он је увела, погажена биљка, играчка ветрова, сува простирка каљавим ђоновима – па му је и оно милост, кад га неки сиромашак за огрев употреби, умире бар с уверењем, да је некоме користио... А ја?...

Она је ућутала, сирота! а по увеломе лицу заиграла је румен, која се каткада виђа и на образима умирућих.

– Да, да, драги пријатељу – рече она – као што је сирома' отац мој у томе тужном часу бола свога прорекао, тако је и било:

Беше некако марта месеца, празник неки, не могу се сада сетити какви; тетка ми се лепо обукла; на њојзи чиста, сади-кошуљица, на глави црна свилена марама, са белим пегاما; а на пре-прегачи чисто црвена основа са ситним плавим цветовима, 'аљина загасито жута са танким белим пругама; и на мени чиста кошуљица, а отац ми метуо око врата црну пошу са кратким, ситним фронцлама, преко поше су падали чисто, бели колири од кошуље, прслук беше од црне свиле, са белим округластим дугмићима, на ноге је обуо опанке, а беле сукнене обојке лепо је притегао црним каишима.

„Може неко доћи, Маро“, рече тихо мојој доброј тетци. „Празник је, а и волео бих да ми ко дође, да се мало поразговорам... Е, баш сам жељан људи и света!... Не знам где се мој стари пријатељ

Марко толико забавио? Има ваљада две, три недеље, како нам није дошао?... То виш, Маро, није лепо од њега! А ево и сама знаш како смо живили, ни два рођена брата нису боље! Кад се оно Дишкрећани стадоше у својевољце уписивати, заједно се уписасмо, заједно смо и војевали...“ А затим дубоко уздахнувши, додаде, сиром: „А кад ме оно на Башахиду ранише, он ме је на својим леђима изнео из битке... Тек, свакако мислим, да ће ми данас доћи; него ти, мала моја Грлице“ – тако су ме сви у кући звали – „отрчи до Симе бербера, пољуби га у руку, и реци му да донесе своје маказе и бријачице, да се мало уљудим.“

Ја сам га послушала.

Берберин дође, поздрави се лепо с оцем, извади из неке модрикасте марамнице свој жути тасић, а мој отац до'ити једну малу троногу столицу, посади се на њу, и мирно гледаше преда се, невесело и замишљено:

„Нећемо се дуго бријати, мајстор-Симо, не! Баш сам се ових дана гледао у огледалу“, рече сиром', „ал' као да нема прилике да ћу те много мучити.“

– „Каква мука, брат-Обраде?“ – Оцу ми беше име Обрад. „Каква мука – човече? Само дај боже здравље! а ласно ћемо за то!... Та кад смо победили Маџаре, на толико места, па кад је оно Башахид горео... Хе!...“

Хтеде мајстор Сима и даље да говори, али се отац намргоди и ћуташе дубоко замишљен.

'Оћемо ли и косу обрезивати?“ запита га мајстор Сима.

„Режи! мајсторе“, рече отац...

Мајстор узе маказе, па их одсецаше све прамен по прамен, да сву лепо изравна; један прамичак паде му баш на крило, отац га сиром' узе, загледа се у њега, посматраше га, преврташе у сувим рукама, па некако невесело проговори:

„Пре неких времена, беше и ово врано као зивт, а сад је побледело као и лице што сам га јуче у огледалу видео... Кажу, бог!... Божија воља!... А кад ми три пута кућу запале, кад ми пет куршума кроз тело продере... Је л' и то божија воља!... Мајстор-Симо, јесу л' и тебе Маџари поробили?...“

„Јесу, брате Обраде“, рече мајстор Сима. „Читав су народ поробили, проклетници!...“

Видила сам, како су мајстор Сими у рукама маказе задрктале, и поред свега што је мајстор Сима радо говорио и приповедао, ућута се замишљено; а после полугласно рече:

„Јест“, рече отац. „Победиоцима суде побеђени, над мужевима владају кукавице!... Је л' правда то?...“

Мајстор Сима је свршио свој посао, тетка га понуди са столицом.

Мајстор Сима седе, а тетка донесе у једно стакоце комадаре па га понуди:

„Пи', мајсторе!“

Мајстор наже стакленце, па се окрете моме оцу, наздрави му и пружи стакло, па рече:

„Спаси бог, брате и комшијо!... Али времена пролазе, а сваким даном све црња и лошија долазе!... пре нас газише Немци, а сад и Немци и Маџари... Ти већ слабо куд идеш, болестан си, није ти ни замерити... Ал' веле, да је дошао неки царски комесар у нашу Кекенду, па још говоре да је Маџар!... А пријатељ Макса шнајдер, још ми је и то казао, да га познаје, па вели да је и он од оних што су палили Кекенду... Но већ то је међу нама речено!...“

После тога говора, узео своју качкету и спремаше се да иде, отац му нуђаше за услугу два грошића:

„Узми, мајсторе, неће бити право бадава да газиш блато.“

„Људи смо“, рече мајстор, „данас сам учинио ја теби, сутра ћеш ти мени... Збогом, брат-Обраде!...“

Отац и тетка се ућуташе, беше им нешто тешко на срцу, а ја сам седела на банку, до вруће пећке, и слушала сам мирно како мачка преде... Боже мој!... Онда сам се још умела и насмејати а сад?...

Тако ми седимо; а испод астала диже се псето, дође до врата, ушћули уши и стаде режати.

„Иди, види ко је?“ рече ми тетка, ал' у тај мах се отворише врата, и уђе у собу чича Марко.

„Добро, те се и ти закани!... Е, е! а ди си ти, човече?...“

„Боже, Обраде, на великој смо ти муци: све од Сегедина, па овамо преко Бечеја и Елемира, градимо поред Тисе долину (на-сип).“

„Тако је то! Јуче пушку, а данас ашов и лопату!“ рече отац. А чича Марко продужи:

„Веле да Тиса топи околне спахијске земље...“

„Да, да, јуче проливасмо за цара крв, а данас за спахије!...“

„Дошао је и комесар...“

После тога, настаде тихо шапутање; тетка их је познавала, знала је, да кад имају нешто тајно да разговарају, не маре да их ко слуша, па макар и најприснији, и она изађе. После тога донесе бео везен чаршав, да га простре по асталу; то је чинила само да се нађе као у послу, а после је узела стаколце, па га допунила с ракијом и метула на астал.

„Не треба, Маро“, рече отац. „Ми ћемо сад да идемо, у мађистрат, него додајдер ми ону opakлију; (тетка му додаде opakлију) и заогрну га њоме, хтела му је нешто и рећи, али он већ узе свој дугачки штап и лагано ослањајући се на чича-Марка, одоше обоје.

„Куда ли ће?“ рече тетка за себе. „Сигурно због тога несрећнога комесара?... Боже мој! боже мој! шта ли неће овај наш јадни народ препатити?... Пре перзекатори, пуста-комесари, сабље и наџаци; а сад нам посла цар комесаре, џандаре, винанце, полицаје, рихтере, и штулрихтере; па нас сви ти глобе и цеде, сви отимају... Тек да не назебе, није кожуха обукао, мора да је нешто хитно?...“

После тога изиђе напоље у кујну и стаде спремати ручак, ја сам остала у соби, и облачила сам моју малу лутку у разне шарене крпице, после сам јој мазала обрве, правила јој нос и уста; кад је све то било готово, а ја је положим поред мачке, да мало спава... Уједанпут чујем како ми тетка устраиљено врисну. Ја скожим уплашена, истрчим напоље... Ох, господине! Грозна је то слика што сам је у томе часу видила. Никад је не могу заборавити.

Чича Марко држи ми оца преко среде, у њега бледа глава клонула на груди, из носа и уста тече му крв, те грозно шара белу кошуљу, а до њихових ногу лежи моја тетка, рекао би, мртва... Сиروتа, кад је видила брата у крви, пала је у несвест...

Чича Марко с једном руком отвори врата, па онда лагано, с највећом пажњом, положи сирмака на његову сиромашну по-

стељицу; затим за'ити с једним лончетом из шавоља хладне воде, те ми попрска тетку по лицу.

Тетка полако отвори своје мутне очи, и звераше упрепашће-на око себе, па онда уздахну:

„Ох Обраде!... Марко, а ди је мој брат!...“

Питаше, у највећем страху, чича-Марка, а Марко рече, тихо, али мирним гласом:

„Ено Обрада, Маро, чувај га! А ја ћу сад с доктором доћи.“ Тетка погледа у жалоснога брата; заљуља се, рекао би да ће наново онесвеснути, ноге јој задркташе и она паде на колена до његовога кревета, затим је дуго плакала; а отац је само јечао, а крв му је крчала на модрим уснама; и не могоше ништа разумљиво проговорити, једва си могао чути испрекидане слогове:

„Ма... цари!... а сада Немци... крв, нам ис... пи... ше...“

Опет се нешто страшно морало догодити, опет је крв пала, помислила сам у себи, па сам чисто уплашено гледала кроз прозор; бојала сам се, да не дођу сад Немци, да нам сиромашну колебу запале... Али они не дођоше, а дође чича Марко с доктором.

Доктор беше Чивутин, ружна изгледа човек: лице му беше суво, ишарано црвеним пегама, брада ретка, риђа, а очи му нисам смела ни погледати, тако су биле пуне пакости... Имала би ми и својих лекара, те каквих ваљаних младића! али су господа у нашем дишкрету чудни Срби... Сами своју крв презиру: помажу туђина, подижу га, славе га... а свој рођени пород бацају у блато.

Кад је ступио у собу, није ни погледао у оца, није се ни машио за шешир, него онако хладно, свирепо рече, писајући нешто по хартији:

„Ви бућете спат', мирно – ферштанден...“

После се мало као замислио; а кад је видио стакло са ракијом на асталу, он још нешто додаде на хартију с плајвасом, па чисто љутито проговори:

„Дер керл хат фил ксофн!“

Чича Марко је разумевао нешто немачки, па му одговори:

„Господине, Обрад не пије...“

Доктор га љутито прекиде:

„Штиле!... Сви Раци, бућет пијанице...“

„Господине, он је болестан још од буне, а сад га је господина комесара цандар кундаком ударио у ребра; тако немилостиво, тако силно, да се обнезнанио... Помозите му, господине!“

Мољаше чича Марко.

„Жандарм, јесте царско човек! Ферштандн!... Он не бил' ударен, он буђе много пил'...“

У томе ми отац зајеча и погледа више тужним него гњевним погледом у чича-Марка; Марко је разумео његову бољу; он намаче шешир дубље на очи, па онда тихо, који не познаје Банат и Бачку, рекао би да му је њежно прислонио руку на раме, па му танким гласом рече:

„Господине, ви сте Чивут!...“

Доктор га забезекнут погледа, и полугласно рече:

„О, ди ферфлухтен рајбер!...“

„Напоље, ниткове!“

Викну чича Марко, ухвати доктора за гушу, па га избаци напоље. Чивут је сав дрктао од стра', тек кад је изишао на сокак, онда се осврте, погледа још једанпут у кућу нашу, па онда претећим гласом нешто проговори и оде...

Чича Марко је гледао кад деца посеку прст, а они поспу то место са сољу, и крв престане; па је и он метуо једну малу прегрш соли у велику чашу воде, и додаде је болеснику. Он је са дркћућим рукама прихвати, па је отпио до половине, а мало после и другу је половину попио, и заиста му је било лакше, могао се и разговарати, па нам је испрекиданим гласом приповедао за последњу несрећу што га је снашла.

Наши су Дишкрећани тражили неке рачуне, и нека још пређашњим царевима потврђена права... Царски комесар пређаше им са робијом, а како би их лакше заплашио, удараше на то како је он царски човек.

Онда мој отац раздрљи рањене груди, па му увређен, у своме гњеву повиче:

„Ти си палио ову нашу Кикинду, заједно са осталим бунтовницима!... А ове су груди за цара и за наше право пет пута рањене!... И ти си царски човек!... А ми скотови, које ћеш ти само ради једне воље на робију гонити!...“

Није се ни изговорио, сирома', а комесар викну:

„Бунтовник!...“

Два-три жандара навале на њега, и тераху га напоље из дворане... Један међу њима удари га кундаком у слабину, он паде, и чича Марко га донесе кући...

То је било марта месеца, а маја га сахранише...

Леп је то месец, тај мај!... И гробље је у њему лепше: на свакком гробу цвета по једна ружа, а босиљак са својим тужним мирисом мирише.

Али на његовом гробу беше све тужно: црна, скоро ископана земља, покриваше мртваца; чело главе прост, неофарбан крст, на њему један венац од смиља, жут као што му је и чело било кад су га у гроб полагаали; до њега беше један пешкир привезан... И данас се питам зашто ли га привезују? Да ли да се с њиме сузе убришу? Ил' можда зато, да с њиме бол привијемо?... Моје су сузе текле на гроб, а бол срца мога гроб ће утишати.

„Хајде кући, Грлице!“ рече ми тужним гласом добра тетка... „И онде ћемо плакати!...“ додаде јецајући...

Ох, за плакање је свугде на свету места, пријатељу мој, то се нигде не брани... Људи завиде веселом осмеху, а сузама се смеју...

Ми одосмо кући, у њој је још све мирисало на тамјан, што га је попа у кадионици потрошио; тетка се наслонила на прозор, и гледаше замишљено у залазеће сунце, а низ лице јој текоше сузе... Није викала, није кукала... беше то нем бол, који је дубоко корена ухватио.

И ја сам немо ћутала, и моје мале груди стегоше големи јади, и ја не умедох проговорити, сузе су говориле...

Већ се смркавало кад се тетка од прозора диже да промени место, узео столицу, мету је до очеве постеље, наже главу на његов јастук и тихо јецаше.

„Сад немам никога, Грлице моја! Он је умро...“

И она ме је јецајући загрлила, и љуљаше ме сетно на своме крилу; осећала сам, како нам се сузе у једно сливају, баш као малени потоци, што праве голему реку, тако су и наше ситне сузе створиле море узајамног бола.

Од то доба не прође дан, а да нисам тетку видила где плаче; њена туга за братом беше неизмерна. Више пута би се загледала у моје очи, и онда би бризнула наново у плач.

„Исто његове очи“, говорила би тужно, „исто његово лице!...“
Сирота!... Ни до гроба га није заборавила.

Дан за даном тужно су пролазили, никад весела лица, нигде осмеха; дође празник, тетка постави сто, изнесе оно мало мршаве хране, с којом сиротиња свој гладан стомак залаже, да овај жалостан живот за неко време продужи; седне за совру, сети се давне прошлости, а сузе јој теку низа збрчкано лице.

„Некад је“, вели, „и у овој колеби било срећних дана!... Али их ти, Грлице моја, ниси упамтила; давно је како је срећа прекорачила праг ове наше кућице, да се више никада не поврати... Дође Божић или Ускрс; мајка ти беше још жива: весела, млада, а хитра као веверица; отац твој, младић каквога само Дишкрећанка може однеговати, а ја, на удају девојка; поседамо тако за пуну трпезу, не знаш чије је лице руменије, чије ли је око веселије; а твој ће отац задовољно рећи:

„Маро! данас је Божић, Маро!... па гледај да ми што лепо отпеваш; нек’ знају“, вели, „и ови наши Кељови да данас Раци светкују!...“

„Ја сам певала. А сад?...“

И она опет тужно зајеца.

Тако су ми пролазили дани и године, у вечитој тузи, вечитој самоћи; каткада само дође нам чича Марко:

„Маро“, вели, „треба порцију платити.“

Тетка му каже да нема, па макар јој и кућу продали.

„То неће бити“, храбри је чича Марко, „док сам ја жив, не!... Нећеш ми ти, сестро, остати без крова, а и дете“, вели чича Марко показујући на мене, „треба нешто да наследи, по чему ће оца спомињати.“

Други пут опет дође, пита имамо ли брашна? А кад му тетка каже да нема, он упрти врећу са пшеницом, однесе на сувачу, па нам самеле.

Али једанпут не беше Марка код куће, отишао је у Бечкерек, послом неким, а уместо њега дође његов син Алекса.

„Рекао ми је“, вели, „бабо да вас походим, можда ће вам што требати?...“

Рече стидљивим гласом, мојој тетки, мене и не гледајући, тек кад пође кући, и кад сам га ја до мали' врата испратила, погледа ме својим великим гра'орастим очима.

„Грлице, ала си нарасла!... Та ти си већ велика девојка!... Па што те тетка не пушта у коло! Ја ти већ идем, и момци веле да ја најбоље играм.“

„А ја ти, Алекса, и не знам играти“, рекох му, тужно осмехнувши се.

Он ме погледа пун саучешћа; па онда стидљиво, чисто и не гледајући ме, рече:

„Па ево, ја да те учим, Грлице!“

„А куд ћу ја међу онолике газдачке девојке? Оне све у свили, а ја?... Ја сам сирота девојка, без оца и мајке.“

Он ме посматраше мало подуже; па онда ми, оборивши очи доле, тихо проговори:

„Ти ћеш зато опет бити најлепша девојка у колу.“

„Не могу, Алекса, ја не могу!“

Он онда рече: „Па нећу ни ја ићи у коло!“ Рече и оде...

Кад је то говорио, глас му је задрктао, а врела рука дотаче се моје руке... Ја не знам шта ми је било, али сам сва задрктала, и ни о чему нисам мислила, до само о њему; он није био више преда мном, а ја сам га опет видила; није говорио, а опет ми се више пута чинило да ми као неки гласак танане врулице, његов глас до ушију допире.

Шта је то, питах се сама?... И једва сам чекала да га опет видим... А овамо кад нам дође, ја би' хтела да побегнем некуда, али не могу; стојим и гледам ону врлану косу, што му са густим праменовима кружи бело као снег чело; гледам му у велике гра'орасте очи, и само кад ме он погледа, а ја се осврнем на страну, и као да сам нешто крива, ја га не смедох гледати.

Од онда нам је све чешће долазио; сваки други дан, па ако више пута и не сврне, а он бар прође поред куће... Кад га видим, ја се сва стресем, срце ми силније закуца, увече не могу да заспим; мислим на њега... Једнога дана стојим ја на мали врати, и гледам непрегледну равницу, што се од наше куће надалеко простирала; нешто сам се дубоко замислила, ко зна о чему сам сањала?... Тек нисам чула како се он у своји лаки опанци к мени прикрао... Не

рече ми ни речи, само ме гледа; ја тако блага погледа, у онаким сјајним очима, никада нисам видела!... После ме помилова по образима, па ми умиљато, чисто тепајући проговори:

„Грлице, ала си лепа!...“

Осећала сам како му рука на моме рамену дркће... ја сам сва претрнула, учини ми се као да ћу оног часа пасти; у томе чујем из куће, где ме тетка зове:

„Збогом, Алекса!...“ рекох му ја, а глас ми је на уснама изумирао, једва се и само шапутање чуло.

Он ми ћутајући претиште руку, и оде...

То беше први пламен, моја прва љубав?... Као што људи који никада нису љубили, у обичном говору казују... А зар има две љубави?... Има ли два живота?...

Дође вече, тетка је легла да спава, а ја изиђем напоље пред кућу; ту сам дуго на једној клупици замишљено седила.

Месечина као дан.

Издајека се чуо лавез паса, све се друго умирило, само понека врулица са својим сетним звуцима просеца нему тишину.

После тога занеми све и човек и животиња; само што се ветар са каквим увелим листом игра, он зашустити, а ја се тргнем, мислим: он је!... Није ми казао да ће доћи, а ја га чекам?... То је чудно!... Алексина је кућа далеко од наше, на другом крају Кикинде, а ја чујем како врата на његовој авлији шкрипну!... Хиљаду нас кућа раздваја, и ја видим како огрнут дебелом опаклијом, кроз најдаље сокаке, пажљиво корачајући, све ближе нашем крају долази!... Он мора доћи, мислила сам.

Поноћ је...

Ја видим издајека једну тавну сенку, после чујем како опклија шушти.

Он је!

И ја бих хтела да уђем у кућу, али не могу... Сва дркћем као у грозници, а лице ми гори... Стра' ми је од њега, бегала бих, а овамо бих сваки прамичак његове густе косе са хиљаду пољубаца обасула...

„Добар вече, Грлице!...“

Протепа Алекса, са својим звучним гласом.

„Ето, отерао сам коње у ергелу, па тек се мислим: баш ћу да прођем поред ваше куће... Одавно те нисам видио!...

„Помакни се мало, Грлице“, вели он седајући до мене на клупу. Ја бих хтела даље да идем, али ми колено клеца...

Он баца свој дугачки штап и улар на земљу, после се окрене мени, па ме само гледи.

„Грлице, ал' си дивна!...“

После ме узе за руку.

„Ја те љубим, Грлице!...“

Ја оборим очи доле, а бела кошуљица ми се тресе на узбуњеним прсима.

„Теби је зима, моја мила Грличице?...“ питаше ме он, пребацујући половину своје дебеле опаклије преко мог голог рамена... После сам осетила како ме љуби; ах, та хиљаду пољубаца разблажаваше пламен на мојим дрктајућим уснама...

Не, не, драги пријатељу, то беше један једини пољубац, који ми целу горчину мучног живота и данас на увелим уснама слади...

Тако нас прође ноћ, умилна ноћ!... И данас кад месец проспе своје сетне зраке, по луговима и по долинама, мене обузме нека неисказана туга, нека чежња, ишла бих некуда, тражила бих, гледајући сузним очима у те бледе месечеве зраке; али га срце никада наћи не може!... А мени остаје само жеља, да у овакој бајној ноћи, мислећи на моју преминулу срећу – душу испустим...

После се скоро никад и не раздвајасмо; наше две куће постадоше једна иста: дође време жетви, ја и моја тетка идемо те им помажемо руковедати, прашити и плевити, па кад тако њино свршимо, а они дођу те нама помажу, да и наше мало сиротиње увеземо и овршемо.

Те јесени дигосмо на таван неколико мерова пшенице и двоје-троје кола кукуруза; то беше све!... Година шесет друга беше мршава претходница страховитој шесет трећој години...

Беше то као оно црна врана што над мртвом лешином најпре гракне, да јој после подмукло ћутећи, месо раздире...

Зима прође на миру, али се већ око Ускрса ужурбала сиротиња и тражаше од богатијих својих суграђана помоћи, али залуду!... Њихово срце беше тврђе од гвоздених брава на вратима њихових кошева и амбарова:

„Зар скитницама, и бескућницима да издамо нашу храну?...“ рекоше, „а наша деца да гледају?... Дајте нам новаца и ми ћемо отворити гвоздена врата наших житница.“

У сиротиње нема новаца.

„Нема ни хране!...“ одговараху немилостиви богаташи.

„Поскапаћемо од глади!“

Они слеглоше раменима и ћутаху...

Наша је кућа последња у Брежанском крају, кад погледим кроз прозоре, видим непрегледне Галати, равницу, која се као зелено језеро пружа чак до Карлова... Ал' овога лета не беше на њој ниједног зеленога стручка: све суво, црно, изгледало је као да се некакви необичан пожар догодио, после којег остаде само гар...

Сирота стока, залуду је тражила по тој сувој пустари, бар један стручак зеленога листа, да с њиме своју дивљу глад разблажи... Гладна и жедна говеда тумараху без чувара, по големој Галати, и чупаше суво корење из земље; дође подне, сунце припече, а ми чујемо рику жедних крава и јунади.

Тетка забринута гледа у последњу врећицу брашна...

„Грлице“, вели, „још који дан па нећемо имати хлеба!... Ено гледај како говеда скапавају од глади, тако ће и сиротиња падати пред вратима немилостивих богаташа.“

Око Светог Илије већ си видио бледа и изнурена лица где тумарају гладни по сокацима; по баштама си виђао понегде зелен ластар од винове лозе; дође човек, откине га, и онако лакомо, рекао бих сумахнут је, прогута га с лишћем заједно, после бежи из баште, бојећи се да га газда не осети... Изгледа му као да је неко злочинство учинио, као да је нечувено благо некаквоме бесном богаташу похарао?...

По ћошковима се виђаху деца; седе жалостиво, побледеле уснице само им се мичу, из њих не чујеш гласа; од глади су промукли; само чујеш као неко шапутање:

„Гладан сам!... Хлеба!...“

То је све што може гладно створење да изустити, а оно ти друго казује мутне очи, бледо увело лице и напред испружена сува ручица, која чека на залогај хлеба од мимопролазећих.

Једнога дана дође чича Марко.

Лице му беше тужно, забринуто.

„Имате ли хлеба, Маро?...“

Пита тетку, а она му жалостивим гласом одговара:

„Богме, Марко, данас смо ја и моја Грлица последњи залогај поделили...“

После се окрете мени и питаше ме:

„Јеси ли гладна, Грлице?...“

Ја сам покрила лице рукама, а горко јецање казиваше му шта ми малаксало срце осећа.

„Не бојте се“, рече чича Марко, „код моје куће биће још за неки дан хлеба, поделићемо оно што је преостало; а ево тврде људи да је мађистрат позајмио од неких белгијских капиталиста новаца, много новаца!... Па да су за те новце купили жита и брашна и да ће раздавати сиротињи, како би је од глади сачували?...“

После подне дође нам Алекса, и донесе нешто мало брашна, тетка извади из крова на кући нешто трске, јер не беше скоро у целој селу сламе – заложиле фуруну, умесила је хлеба – био је истина црн, са пројиним брашном помешан, али га ми слатко поједосмо.

Гледала сам господу, кад ручају; пуна им је совра лепога јестива, па једва жваћу.

Ах господине, они не знају шта је то глад!

После неколико дана дође опет чича Марко, најпре је нешто са тетком шапутао, а после гласно проговори:

„Ајдемо, Маро, до мађистрата, да примимо оно мало брашна – већ, кол’ко нам даду, Маро!...“

И они одоше; тамо мора да је било сила гладнога света, јер се тетка са Алексом тек доцкан увече вратила кући... Алекса је на леђима носио врећу с брашном.

Кад је скинуо врећу с леђа, а он ме погледа; поглед му беше тужан, лице бледо, хтео би нешто рећи... Али ћутао...

Ја сам разумевала тај поглед; жалостиво је он говорио:

„Хеј, Грлице! моја Грлице, да тужне ли дане дочекасмо!... Орасмо, копасмо, плевисмо, па где где баш залогаја хлеба нема да се заложимо! А они који се нису знојили, једу печења!...“

Кад је тетка изишла напоље, а он ме пољуби... Сад му већ нисам бранила да ме љуби, нисам се из његовог наручја ни отимала... Ох, та он ми беше милији него хлебац гладноме желуцу.

„Грлице“, рече ми, „и твоје је лице увенуло, и твоје су очи тавне, упале...“

И ја сам видила како му крупне сузе теку низ бледе образе.

„Ал’ ваљда ће још једанпут доћи они леви, они весели дани?...“ тешио ме је он...

Ја сам уздахнула... А душа ми је очајано слутила:

„Никад више!...“

И заиста, наслутила сам моју и његову несрећу:

У нашем мађистрату се договорише сенатори и главни људи да се у свакоме кварту нашега села наместе по некол’ко казана, који ће гладним кувати јела, да не скапају од глади.

Али је и то било као са брашном; у брашно које су сиротињи делили трпали су песка, да буде теже и више, а у мршаву чорбу, којом су сиротињу хранили, нису метали меса ни масти; то беше више налик на врелу, јако опапрену и посољену воду, која само стомак дражи – него на какво друго јело...

„Узми лончић, Грлице, па иди до првога казана, да ти уделе што за јело“, рече тетка изнемоглим гласом.

Ја одем у подне на казан.

Тужан је у то доба био приказ око тих казана: бледа, мршава лица пружају дркћућом руком своје лончиће, да им се од те посне хране што удели, а кувар им под надзором неких људи једном големом варјачом сипа, на сваку главу по једну кашику, то је све за један дан и једну ноћ.

Узнем лончић, однесем кући, тетка узме по једно парченце од тога песковитога хлеба, надроби у чорбу, па онда ручамо... Управо, ми и не ручамо, него само разгрејемо и осолимо стомак, да после што више воде попијемо.

Тако смо чинили свакога дана... иста бледа и измучена лица око казана, а и људи су исти што ту мршаву милостињу деле.

Само једнога дана не беше тако.

Одем ја с лончићем по ручак... Али око казана сва сиротиња стоји гологлава, па и сами људи што чорбу деле беху гологлави.

Нико се не миче, нико не говори речи, ни они што су најгладнији не смедоше отворити уста да заишту хране; сви су бојажљиво упрли очи у једнога човека, гледају у њега и чекају шта ли ће он рећи?...

Тај у кога су сви упрли своје страшљиве погледе беше неки велики господин; дојездио је на хинтову, а на угојеним коњима сијали су се са сребром искићени хамови. Ја га донде нисам виђала, али једна жена бојажљиво шапћући, рече у себи: „Баш је то господин комораш!...“

Сад сам знала ко је: човек, који је за време глади хранио сиротињу, па се отуда обогатио!... То је чудно, али истина!... На њему беше капут, бео као снег, а на глави ношаше од панаме шешир; ја тако господски обучена човека донде нисам видила; стас му је био омален, трбу' мало испупчен, а лице округло, црномањасто.

У добрим и плодним годинама, кад су сви људи сити и пити, за тако лице могло би се рећи да је лепушкasto... Али оно његово здравље, онај весео безбрижан поглед, оно поносито држање, здрави једри и румени образи, према оним тужним изразима сакупљене гладне сиротиње... беше гадан, несносан!... Ја га не смедох погледати...

Са њиме је дошао још један човек, висок смеђ; за њега рекоше да је биров... Он је све до гладне године био сув, мршав, а те несрећне године, кад су наши образи од глади пожутили, увели; кад је нама брига и невоља очи замутила... Те године се... господин Зарић са својим дебелим трбухом почео одликовати; он је можда у своме изобиљу на то и заборавио, ал' они који су своје јадне колебице за будушто испродавали, баш у то време кад је он богате салаше на најлепшим крајевима кикиндскога хатара куповао... ти нису заборавили... Ти не могу заборавити.

Онај мали господин даде знак куварима да сипају. Гладна сиротиња јурну без свакога реда на казан, пружајући са својим сувим рукама гараве лончиће; а онај мали црномањастог господина, љутећи се на толики неред викаше:

„Свиње!... скотови!...“

Она баба што је преда мном стојала, кад су јој усули оно мало чорбе, посрну сирота, те јој се сва чорба из лончића просу...

Она је склопила руке те је сирота молила да јој наново успу, али онај црномањаста господин строго се брецну на сироту бабу...

„Била чувати кад си гладна, а не мерити очима туђе порције!...“

Сирота баба пишташе од глади:

„Умрећу, господине!...“

Господин се весело насмеја.

„Не умиру вештице тако олако!...“

Сад дође и на мене ред.

И мени се учини да ме са неком особитом пажњом онај црномањаста господин од пете до главе мери... Затим се примаче једном од наших кувара, па му нешто пришапта.

Тај коме је он нешто казивао дође к мени, па ми тихо, осмехнувши се, рече:

„Ходи, дете, господин има нешто да те упита...“

Међутим, господина је нестало са ходника, а кувар ме уведе у једну собу.

Црномањаста господин ме најпре посматраше, после, милостиво осмехнувши се, зглади са мога чела ону густу, неочешљану косу, помилова ме по образима, па ми тихо, чисто шапћући, рече:

„Овако дивни образи не треба да буду тако бледи, увели... Одсад ћеш свако подне у овој соби ручати.“

Ја сам од стра̄ дрктала као прут.

Он се саже, загрли ме и хтеде ме пољубити... Ја сам вриснула и пала на земљу.

Жена онога кувара, домаћица од те куће, утрча у собу, диже ме, плашљиво гледајући у љутитога господина; после ме изведе напоље, даде ми мој лончић па ме упуту кући, тужно гледајући за мном.

Предвече нам дође Алекса... Ја му све исприповедам шта је са мном тога дана чињено... Његове мутне очи плануше љутито, по бледим образима разлила се тавна румен увређенога љубавника.

„Нећеш ти више, Грлице, ићи на казан, ја ћу тебе хранити, нећеш ти одсада знати шта је то глад...“ Тако он говори а усне му дркћу од љутине.

Кад је било око пола ноћи, он оде... Ја нисам знала шта ће он да чини, али сам видила да он у себи нешто страшно спрема... Кад

је било пред зору, он дође, пусти једну пуну врећу на земљу, па ме онда пољуби... Глас му дркташе од раздражености.

„Грлице, ево јела!...“ Даље није могао ни речи проговорити.

Ја припалим жижак, што је свакад на пећи стојао – и његово слабо светлуцање бацаше своју жуту светлост на изнурене црте мога несрећнога љубавника.

Он дубоко ћутајући сеђаше на банку, а главу је заронио у две суве руке; поглед му беше укочен, очајан, упрт у један незнатан предмет наше сиромашне собе... Ја сам га са стрепећим срцем посматрала, после му се примакох ближе, а кад сам се дотакла усницама његовог високог, бледог челета, он се као иза неког немилог сна трже, погледа ме оним великим гра'орастим очима, па онда се тужно осмехну.

„Грлице, јеси ли гладна?...“ питао ме је са необично узбуђеним гласом... „Видиш, ја сам се ноћас добро постарао; имаћемо јела у изобиљу, барем за пет-шест дана; али Грлице, онај лончић мораш разбити!...“ додаде некако потмулим гласом... „Нећу ништа да те подсећа на срамне намере онога неваљалца!...“

После се диже и одреши врећу.

Мени синусе очи у неисказаној радости; та ни у најроднијим годинама нисам видила толико слаткиша, колача и печења, као баш те несрећне ноћи.

„Грлице, једи!...“ рече ми Алекса нежним гласом... „Понуди и тетку, та она сирота, још прекјуче како је оно мало несрећне чорбе појела, па више ни окусила није!...“

Ја одох да понудим тетку, дотакох се руком њезина рамена; мислила сам да спава, па је треба пробудити; али је она била будна, отвори очи и гледаше ме, тихо осмејкујући се.

„Шта је, Грлице?“

Ја јој пружих неколико од најлепших колачића што су се у врећи нашли... Она лакомо пружи руку, узе колачић, али га није могла прогутати.

„Грлице, ја нисам гладна!“

И она врати остатак од колача натраг...

„Теби је зло, тетка?...“ питала сам је уплашено.

„Није ми ништа, добро моје дете, само што не могу да једем.“

После тога је опет затворила трепавице, и изгледаше као да спава... Ја и Алекса гледасмо је забринуту; у целом говору и погледу њезином беше нека необична тишина, нешто што је налик на умор, на ону малаксалост која се у последњим часовима јавља.

Тако смо проживили скоро недељу дана. ... Сирота тетка већ није могла из постеље устајати; беше мирна; тија, једва си јој ди-сање чуо, а изгледала је као свеци што их по црквама виђамо. Кад је једнога дана чича Марко дошао, њему пођоше сузе на очи, па само што уздахну:

„Маро! хај, моја добра Маро!“

А она га погледа, ал' као да га није ни познала, јер не показиваше никакве знаке радости или друге какве узбуђености, склопила је наново очи и ћуташе као обично.

Чича Марко је дуго посматраше, пун туге и саучешћа, па онда, онако полугласно као да сам за себе говори, рече:

„Тешко да ће жива осванути.“

И он се није преварио, кад је изјутра дошао, моја добра тетка лежала је мртва на својој јадној постелици.

Срце ми се стегло, ћутала сам не могући ни речи проговорити, ни сузу пустити... Осећала сам сав терет моје усамљености.

„Сад сам сама“, рекох чича-Марку. „Сад сам право сироче!...“

Чича Марко ме милостиво поглади по глави, али ме не умеде ни с једном речицом утешити.

А може ли за овако сироче и бити утехе?

Капелан протин не беше тога дана код куће, па је зато сам прота дошао да је сахрани; кад је ушао у нашу сиромашну собицу, погледао је зловољно око себе; по самом изгледу његовом, видила сам да му је неправдо што овако јадној сиротици мора да чита последњу молитвицу – затим се окрете чича-Марку, који је са прекрштеним рукама гледао у мртваца.

„Ко ти је ова жена?...“ питао га је прота опорим гласом.

„Сестра мога побратима, оче прото!...“ одговори чича Марко дубоко уздахнувши.

А ко ће за погреб да плати?...“

Марко не одговори ништа, само што га је ћутећи гледао... Али кад је видио да прота на његов одговор чека, он сасвим мирно додаде:

„Оче прото, од глади је умрла!“

Прота га је разумео.

„Од глади?... Ал’ ако ми станемо све сахрањивати који од глади поумиру, онда ћемо и ми од глади умрети...“ рече прота међући петрахил на врат.

А у ствари није тако било: наш кикиндски прота је толико богат да би могао на овако оскудној години и педесет породица исхранити, па и да не осети... У његовој кући је билијар, купатило; тамо натраг читав парк; за његовом совром се пије шампањер, малага и токај; на његовој госпођи је свила и брилијант; његови су свакидашњи гости велика маџарска, немачка и српска господа... Али просијаку још није уделио...

Он је читао неку молитву, журећи се да што пре изиђе из куће, брзо онако отприлике, као кад човек има посла, а мора на улици да се с неким здрави.

Однесмо мртваца и ја остадох опет сама... Сасвим сама!... као мртвац, кога сродници и пријатељи оставе у гробљу, па се после својим кућама разиђу, да још за неки дан приповедају жалостиве или веселе приче о покојниковоме животу.

И ја сам одиста тако осећала као да сам у гробу: она четири влажна дувара наше собе изгледаху ми тавни, хладни, баш као земља на новоископаном гробници...

Срце ми се стегло, из очију ми није канула ниједна суза: необична тишина овлада са целим мојим створом; лед се са својом мразном кором ухватио око мога скрушенога срца, на душу паде ноћ, тама, у којој око није могло угледати ниједне звезде, ниједну искрицу наде...

Страшно!... Долазило ми је као да сам жива сахрањена, као да сам стохвати дубоко под земљом; дисање ми беше тешко, а крв се по жилама једва мицала.

Тако ме је застао Алекса.

Кад је ушао, не рече ми ни „добро вече!“ нити што друго; само ме је загрлио, а десном је гладио моје густе витице, што су ми низ тужно лице на земљу падале; после ми љубљаше уста, трепавице, чело... То ме све трже из укочености, у коју ме је неисказана жалост бацила, и ја свладана тугом падох на његове груди, па сам ту на њима плакала дуго и горко.

Ох, да знате ви, драги пријатељу, каква је то наслада проливати сузе на грудима верног пријатеља ил' љубавника!... На његовим грудима бих век проплакала, у његовоме загрљају била (би) ми и туга сладост. О, шта и шта пута сам ја, баш за тим сузама плакала; шта пута сам за том неописаном тугом тужила...

Али све прође, а ја остадох сама!... А у мени, у тој вечитој самоћи мојој, ништа друго не оста, само један сан, тужна успомена, немиле слике из давне прошлости... То су моји другари, који ће над мојим гробом као остављена сирочад процвилити...

После пола ноћи диже се Алекса да иде.

„Куда ћеш?“ питам га ја; а он ми збуњено одговара:

„Знаш, Грлице, продали смо једноме Чивутину наш виноград, па идем тамо да узмем нешто мало хране; а ако може бити и новаца, видиш какво је време, не зна човек шта носи дан, што ли ноћ.“

„Ал' зашто идеш свакад у по ноћи? Зар није боље да дочекаш дан?“

Он ме погледа збуњено, а после се ваљда досетио, па ми скоро измењеним гласом стаде набрајати узроке зашто тако чини.

„Видиш, Грлице“, вели, „има у нашој Кикинди много људи што скапавају од глади, па човек ка' није рад да и други дознаду да у њега има новаца и хране; свет би навалио на њега, те би и њему нестало – па куд ће онда?“

Кад је видио да ме његов одлазак узнемирује, а он ме је нежно по увеломе лицу милујући тешио.

„Почивај ти, Грлице, и умири се, неће проћи ни два сата, а ја ћу опет код тебе бити... Да не будеш сама, никад више да не будеш без мене!“

После тога огрну opakлију и оде, да се после два сата врати, да ме више никада не остави саму! У тузи и у несрећи постане човек мислиоц... И ја сам почела мислити; мишљах о прошлости, па од оте разорене зграде стварала сам себи у мислима будућност; али је ли ико од гробничких плоча зидао палате, у које ће веселе госте и пријатеље дочекивати?... А моја прошлост?... Све сами црни гробови!... Тужна је то грађа за будући живот једног сирочета!... Па кад сам у мислима довршила те моје црне дворове, он-

да сам се мислила кога ћу да сместим у те големе тавне сводове?... Зар моју љубав? И њега, мога љубавника?...

Тако сам у мислима и заспала; санови ми беху још ужаснији него јава; идем ја кроз кикиндске улице, у крилу носим све најлепше јестиво што ми га је оне несрећне ноћи Алекса донео, а за мноштво јуре све нека гладна и изнурена лица, и као пружају руке да ми насилу поотимају храну коју сам као понуду мајци носила... Не дирајте, преклињала сам гладну гомилу, та, забога, мати ми умире од глади!... Гладна се гомила разиђе, али дође онај господин у белом капуту и панама-шеширу; поглед му беше строг, лице намрштено, левом руком ме је ухватио за раме, а десном је из мога крила бацао јестиво:

„Нема леба, ни за тебе ни за твоју мајку!... Скапајте од глади кад сте јогунице!...“ И он се примаче да ме опет пољуби... Ја сам се отргла од њега, и бегала сам, јурећи тако кроз сокаке и скакајући преко шанчева, оставим Кикинду за собом, а сан ме пренесе на галатско поље... Лутала сам по тој пустој опрљеној равници, тражећи макар и капку воде, да само поквасим осушене уснице, али нигде ни капке, и ја малаксала падох под једну јеведру, где пастири зими од северних ветрова заклањају овце; мислила сам умрећу, али ми у томе часу притрча однекуда Алекса:

„Грлице, шта ти је?“ питаше ме тужно осмејкујући се.

„Воде!... само једну кап воде!...“

Он се маши руком у недра, извади један мали судић, чуднога изгледа, ја онаки никад нисам видила, само то једанпут у сну... форма му беше као у они' колачића што се на вашарима продају, а представљају срце човечије, само не беше шарен, него чисто црвен, као да је у крви умочен... Он ми га дркћућом руком додаде.

„Узми, напиј се, Грлице, вода је мало врућа, а није ни чудо, та двадесет је година како је у недрима носим.“

Ја прихватих судић и хтедох се из њега пити, али кад сам се усницама дотакла његове течности, ја се сва стресох, беше то ватра, витриол, што ми је усне и језик опрљео.

Утоме се тргох иза сна.

Сва сам се тресла као прут, а кад сам отворила очи, видила сам мога Алексу. Он се нагнуо над мојим креветом, па ме љуби...

То беху последњи пољупци.

Он беше рањен... Крв му је лопила из уста и из ране.

То беху крвави пољупци...

Ја сам сва претрнула.

„Крв!...“ вриснух... „Алекса! та зар не видиш да си сав крвав?...“

Он је ћутао; а из очију му потекоше сузе, по бледим уснама трептале су као рубини румене капи проливане крви.

„Алекса! Алекса, шта си то учинио?... О, мој несрећни љубавниче! моја крвава заштито!...“

Даље нисам умела проговорити, сузе су ме хтеле угушити, и ја падох на његове рањене груди; глава ми је клонула, колена су ми од препасти и бола клецала – једва сам осећала и пољупце његове, којима ми је хладне образе жегао. А после чух његов тужан глас, где ми у испрекиданим звуцима приповеда несрећу која се догодила.

„Грлице, мене су ранили баш кад сам похару узвршио... мене ће ухватити, Грлице, а ти ћеш остати сама... па ће те и глад, и беда, и невоља – и људи ће те мучити...“

После је дубоко уздахнуо.

„Ал’ ево!...“

И он ми дрктућом руком пружи један мали завежљај хартијица... То беху банке од незнатне вредности: две-три петице, неколико сексера и једна воринта... То беше сво благо, за које је своју поштену крв пролио... Ужасна времена, где се дијамант за крпу продаје... где се парче окорела хлеба са животом купује...

„Ово ће ти бити доста“, додаде тужним гласом, „да до Београда доспеш, а кад ја преболем и кад ме пусте из тавнице, и ја ћу за тобом...“

Истина, рана не беше опасна, могао је лако преболети, јер гониоци његови не смедоше му близу прићи, него су издалека револверима пуцали на њ... Набој је био слаб и куршум је одскочио од његових груди; а то што му је на уста појурила крв, то беше више од узбуђености, од душевног и телесног напрезања.

Ја сам одбацила те несрећне ’артијице од себе, он их покупи, па ми их силом тури у недра.

„На, на!...“ додаде он журно... „Узми ово, па бежи, Грлице! Бежи од глади! Беж’ од непоштења! Бежи одавде... Тамо, веле, с оне стране Дунава и Саве има још људи, има човечности!“ Ах, пријатељу, како се у животу често варамо!...

Шта сам му на то могла одговорити? Шта сам знала радити? Љубила сам му рањене груди, са густим прамењем косе моје бри-сала сам крв са кошуље му, плакала сам, јецала сам... Ох, боже мој!... Превијала сам се као црв око његових колена, падала сам пред њега на земљу, преклињала сам, доказивала сам му да ћу га ја умети скрити, да ћу га неговати, да нико на свету неће знати где је и шта би с њим. А кад рана прође, онда ћемо заједно да бежи-мо... Али све беше бадава!

„Рањен сам, траг ми је ухваћен, Грлице... Ја одох, ено где сви-ће!... Збогом! збогом можда занавек, збогом, Грлице!...“

Он ме притиште на своје широке груди, пољуби ме последњи пут и оде...

Оде као сенка, никакав шум нисам чула од његове опаклије или од опанака, пажљиво је корачао све сенком, помрчином, са-мо да га у нашем сокаку не ухвате; ниједно псето није залајало на њега... Чак у трећем сокаку чуо се лавез паса и глас његових го-нитеља. Ја сам дрктала од страха, од узбуђености.

„Сиромас’ Алекса! мој несрећни, мој гоњени љубавниче!...“

Ујутру кад је свануло, цела је Кикинда говорила: како је неки зликовац напао на кућу господина комораша – то је онај у пана-ма-шеширу – како је похару учинио, како је однео дијамантске и брилијантске наките, које је милостива госпођа о празницима и другим разним свечаностима на своме врату носила; приповеда-ли су како се и сам господин том приликом одликовао, како је пу-цао на њега, како га је ранио и како су га пандури ухватили, како су му после и оца, нашега доброга чича-Марка, у мађистрату за-творили...

На такве гласове је сиротиња у разним изразима показивала своје саучешће:

„Сиромас’ чича Марко! Сирото дете!... Е, е, на шта неће чове-ка глад навести!...“

Тако је сиротиња говорила, али богаташи?... Пријатељу, у богаташа нема срца, нема душе!...

„Што их не поубијаше као псе, и оца и сина?... О, знамо их ми, та то су харамије још од старина, лопови, паликуће!... Знамо их ми!...“ говорила су господа... „Тај Марко и други, као што су они, три пута су унесрећили нашу Кикинду.“

„Знам ја тог Марка“, рече један, „кад је косом ударио Чончића по глави...“

„Кад је похарао протину кућу...“

„Кад је убио она три Мацара из Торде.“

„Кад је пуцао на Нађ Шандора.“

Тако су се они надметали у обеђивању; а свега тога као свршетак био је:

„Какви је то суд?... Што не поубија таке зликовце и харамије, па да будемо мирни код својих кућа, и да уживамо мирно наше са горким знојем стечено имање? А не да нас у нашој рођеној кући нападају, пале и харају...“

Од свега тога разговора, мени је једно мозак пореметило: чула сам да је и чича Марко затворен, а то беше доста да ме до лудила доведе.

Чича Марко затворен! мој рањени љубавник у тешкоме гвожђу!... Шта ће бити од њих?... Шта ли од мене, остављене јаднице?... Тако сам размишљала, али шта помаже мисао остављеноме сирочету? Ја никога познавала нисам, а мене нико ни погледао није.

Решила сам се да идем служити. Одох једној мајсторици, добра жена, имала је двоје-троје дечице, ја јој се понудих да им будем дадиља; мајсторица ме је неким саучешћем посматрала.

„Душо“, рече, „и ми се на ову годину једва хлебом ’ранимо, а како ћемо још и дадиљу држати?... Него иди некој госпођи, те ваљда те приме?...“

Ја одем... Беше то госпођа, сенаторовица, на коју ме је мајсторица упутила; жена средњих година, пуна, једра, црте на лицу правилне, али одвратне, сувише строге; ја се на то лице не бих никад навикнути могла... Приђем јој руци, она се осмехну – осмех јој беше чудан, подмукао, могао бих у њему прочитати оно презирање:

„Гле, и ова долази да проси!...“

Она ме погледа од главе до пете, обарајући и дизајући своје дуге трепавице:

„Шта би желили?“

И она ме опет мирно и ћутећи посматраше... Ја сам осетила како ми крв јури у лице, била сам збуњена, па сам тако и одговарала...

„Ја сам дошла, знате...“

После сам застала. –

„Ви сте дошли“, рече она, „да вам уделим...“

Ја сам оборила очи доле, нисам је смела више гледати... Него тихо, једва шапћући, рекох:

„Госпођо, ја сам дошла да служим.“

Она ме је опет пажљиво мерила.

„Да, да“, рече, „на ову годину има слушкиња и сувише; дођу, погоде се, покраду те, па онда лепо отиду... Ниси ти за моју кућу, те твоје беле и нежне ручице нису за посао... Иди па се помози на другоме месту.“

Она се окрете са неким поносом и оде... Ја остадох сама на степеницама те господске куће; мислила сам се: куда ћу и шта да почнем сад?... Из Кикинде нисам мислила одлазити, хтела сам да видим шта ће са Алексом бити, шта ли са чича-Марком?... Утоме залаја пас у ходнику, а глас госпође сенаторовице пробуди ме из мојих сањарија.

„Зар још ниси отишла?... Хеј, Палчика, отерај ову просјакињу одавде!“

Ја одох кући, хтела сам плакати, али већ не беше суза... А шта би помогле сузе, баш да сам их и потоком лила?... Моје ране беху дубље, бол и туга тежи, него да би их неколико капљица тога горкога мелема залечити могле.

Не знам како је то, али самоубиство није ми падало на памет. На то никада нисам ни помислила... А боље би било да сам зараније прекинула ову храпаву жицу беднога живота!

Решила сам се да идем у Србију... Још тога вечера спремим моје мало кошуљица и 'аљиница, све сам то ушила у једно мало ћилимче, како ћу га лакше на мојим slabим леђима носити. Пут беше далек, жега велика, а моја снага слаба.

Кад је зора свитала, ја сам већ била на меленачком друму; а кад је сунце устајало, ја се окретох да још једанпут видим колевку мојих јада и невоља, да видим тај шарени суд, у који су текле сузе мога очајања, да се још једном нагледам те окречене гробнице, у којој су ми младост и нада, љубав и туга сахрањени... Ено, оно високо, чађаво зданије, то је „курија“. Ту ми рањен Алекса са добрим чича-Марком у оковима лежи; тамо опет, на ономе крају што је Галатима окренут, под оним сувим багрењем, онде је наша остављена кућица, коју су Маџари три пута палили, у којој сам љубила и плакала... А оно тамо, где су они бели, дрвени крстови... то су гробови!... Онде мирно почивају они што су ме за живота онако силно љубили, што су ми тепали: Душо! Храно! Голубице! Грлице... Што су ме учили да у њиховом умилном тепању заборавам на моје крштено име... Јаох, пријатељу, ала су тешке те успомене... Ах, и све сам то оставила за собом, и Башахид и његово поље, на коме ми ујаци четрест осме изгинуше... Све је то покрила сива магла.

Ишла сам лаганим кораком даље, нико ме није гонио, а нико ме није на путу задржавао; слабо сам кога и сретала; поља пуста, опрљена; читав дан путујеш, а не сретнеш само понекога пастира, где с празном торбицом о рамену чува глађу и жеђу изнурено стадо... Прођеш кроз село, нигде пас да те налаје, нико те не пита: откуда си и куда ћеш?... Сваки види да си патник, па вели: иди с миром и тражи себи хлеба!...

Пред вече видила сам издалека где се торњеви са сјајним кубетима, међу осталим огромним зградама, беле: то беше у Банату чувена варош Велики Бечкерек... Ту је у њему жупанијска столица, ту су оне грозне тавнице, о којима сиротиња у дугим зимским ноћима приповеда... Те црне тавнице са својим узаним прозорима издалека се виде; лице им је бело окречено – ал' онај који је за њих слушао, или у њима живио, томе се срце леди... Ја сам сва дрктала мислећи на мога Алексу... Зар ту, у тим влажним зидинама да сахрани своју ломну снагу?... Ту, у томе загушљивоме ваздуху да дише и да – издахне!... О Алекса, о љубавниче мој!... Па ко ће га питати, да ли га ране болу?... Можда ће близу њега, у другој мрачној собици бити отац његов, ал' они неће ниједан за другога знати?... А можда ће се у месец дана по једанпут и виде-

ти; син ће са тугом гледати како му је отац за кратко време осе-дио, како се погурио – а стари и немоћан отац видеће сина, како му се млађана снага порушила, како му велике гра'орасте очи упадоше у главу, а око слепих очију се преливају у жућкастобледу боју оне модрикасте жилице – видиће, па ће уздахнути... А трећег или четвртог месеца чуће: како се његовome сину у влажној тавници ране позледише, затим ће му казати да је умро, па ће га одвести да види сина, и он ће га гледати, дуго ће гледати у свога јединца, неће уздахнути, неће заплакати – него ће лепо подићи оно тешко гвожђе, којим су му руке и ноге оковане, па ће се њима ударити у своју седу главу и стрпоштати мртав поред јединца свога...

Тако сам ја размишљала о унесрећенима, у својој несрећи – а после сам узела два-три залогаја сува 'леба на пила сам се на једном бунару, који је из крајње авлије на утрину бечкеречку гледао, па сам онде и заспала...

Изјутра са опорављеном снагом ишла сам даље; није се ни смркло и ја сам стигла у Земун... Ту у Земуну беше мало живљи свет, изгледаше као да боље живе, него код нас у Банату; видила сам трговце, мајсторе, па и прсте људе где се смеју; па сам и сама била мало храбрија, те сам онако уморна лаку и мирну ноћ провела.

(1874–1875)

ЈЕДНА НОЋ

Приповејка из калуђерског живота

Око пет сахати поподне стигао сам у Криви Вир; то је село у подножју саме Честобродице и Ртња... Прекодан беше ужасна припека, а ја сам пешице путовао; то је ваљда судбина, свију учитеља?... Ноге су ме јако болеле, а са чела ми је цурио зној, био сам гладан, али од умора ништа нисам могао окусити до само воде: лепе, студене, планинске воде... Смејаћете ми се, ви који знате да радије пијем вина; али код онога умора, и онаке воде, не бих се никад сетио малвасије.

После сам нашао баш поред чесме једно хладовито место; метнуо сам моју торбицу под главу, па сам се онде одмарао; гледао сам тамо у даљини подгорачке и сумраковачке планине... Оно голо, тавно стење плави се у сивој даљини; само онде где сунчеви зраци допиру, видиш као неке беле куле – то су стене од кречног камена...

Цео тај предео узвишен је, дивији; рекао би да у тим пустим планинама и не живе људи: а овамо и сам сам у њима провео две пуне године, могао би' рећи: две тужне године... Јер у тим планинама ја не имадох ниједног познаника из доба мога детињства, ни брата, ни пријатеља... Па зашто ми је жао тих планина... Шта су мени ти Власи подгорачки, и ти Срби Сумраковљани?... Ништа друго него гостољубиви домаћини, а ја бејех њихов гост издалека, примљен и угошћен, а по тим мрким планинама шетао сам се баш као наша господа по парковима; с том само разликом: што мене у мојим мислима никад не узнемираваше музика, или церакање безобразних варошких жентурина.

Сам сам онуда ходао – а око мене нема тишина... Могао сам мислити што сам хтео; то мрко стење чувало би моје тајне и никад не би оно сведочило противу онога који му се и срцем и душом повераваше...